

історії та культури Поля Полтавської битви державним історико-культурним заповідником”, він створювався, “враховуючи особливу історичну і художню цінність пам’яток історії та культури Поля Полтавської битви, з метою забезпечення їх охорони і широкого використання в комуністичному вихованні трудящих”. Окремо в постанові зазначалося, що ініціатива організації заповідника належала Полтавському обкому Компартії України та облвиконкому, а підтримали її Міністерство культури УРСР і Держбуд УРСР. 15 вересня 1981 року виконком Полтавської обласної Ради народних депутатів затвердив своїм рішенням №480 Положення про Державний історико-культурний заповідник “Поле Полтавської битви”.

З утворенням заповідника розпочалась інтенсивна робота і в плані реекспозиції музею – експозиція набуває усталеної форми за традиційним принципом формування експозиції військово-історичного профілю: у 8-ми залах показана вся історія Великої Північної війни від її передумов і причин до наслідків для світової історії.

Після розпаду Радянського Союзу комплекс пам’яток Полтавської битви опинився на території незалежної України. Внаслідок того, що трактування подій, пов’язаних із цією баталією, в нашій країні неоднозначне, на початку 90-х років ХХ ст. окремі політичні кола висували ідею ліквідації заповідника. Але переміг здоровий глузд. До того ж, співробітники “Поля Полтавської битви” внесли і в експозицію музею, і в концепцію розвитку заповідника взагалі цілу низку змін, які передбачають український погляд на історичні

події XVII–XVIII ст. У музеї відкрили постійно діючу виставку “Козацька держава”, присвячену історії України від Б. Хмельницького до К. Розумовського. Таким чином, Державний історико-культурний заповідник “Поле Полтавської битви” не тільки залишився значним культурним і туристичним центром, а й поступово інтегрувався в систему культурного надбання України. Це стало можливим завдяки поступовому перетворенню заповідника в науково-дослідний центр із вивчення історії України та Східної Європи другої половини XVII – XVIII ст.

Література

1. Безверхній О. Пам’ятник “Шведам від шведів”: невідомі рядки історії / О. Безверхній // Полтавський вісник. – 2001. – 23 листопада.
2. Бойко Ф. Довідник про історичні місця Полтавської битви / Ф. Бойко. – Полтава: В-во Полтавського обкому КП(б)У “Більшовик Полтавщини”, 1939. – 54 с.
3. Бучневич В. Записки о Полтаве и ея памятниках / В. Бучневич. – Полтава, 1902.
4. Генеральный план Поля Полтавской битвы. Проектное задание. Пояснительная записка. – Киев, 1949.
5. Онищенко Н. Творчество мастеров русского монументального искусства в Полтаве в начале XIX в. / Н. Онищенко // Зодчество Украины: [сборник]. – К.: Изд-во Академии архитектуры УССР, 1954. – С. 213–238.
6. Павловский И. Шведская Могила / И. Ф. Павловский. – Полтава: “И. А. Дохман”, 1910. – 39 с.
7. Риженко Я. Музеї / Я. Риженко // Полтавщина: [збірник; під ред. Кривотенка]. – Полтава, 1927. – С. 406–419.

Ольга Орлова

ІКОНОГРАФІЯ МАЗЕПИ: ДАЛІ БУДЕ

У питаннях іконографії найважливішим є відповідність зображення зовнішньому та внутрішньому світові званої людини, яка лишила по собі низку портретних зображень. Портретні зображення Івана Мазепи, крім проблеми відповідності, потребують ще й визначення їх достовірності. Парадоксально, але особа, яка перебувала на гребені слави, про яку писали найвідоміші письменники світу, залишилася з невідомим і невпізнаним для нащадків ликом. Точніше, було все зро-

блено, щоб вона стала саме такою. Водночас із анафемою, яку виголосили 9 листопада 1708 року, на шибеницях вішали портрети гетьмана, мордували їх, палили чорними свічками. З одною метою: викоринити навіть пам’ять про те, як виглядав “злочинний зрадник”. Проте сьогодні, коли ім’я Івана Мазепи повертається в ореолі слави та мучеництва і водночас не має достовірного відбитку зовнішності героя, зростає міфологізація і навіть певна містифікація образу загадкового гетьмана.

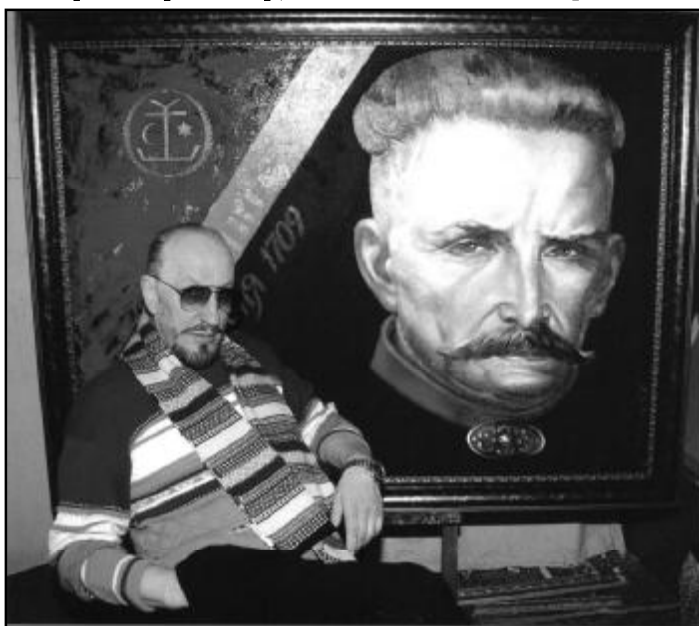
Історики й мистецтвознавці, досліджуючи портретні зображення Мазепи, спираються на свідчення чужоземців, як на більш об'єктивні. За спостереженнями колишніх французьких і шведських послів, гетьман був поважного віку, невисокий, худорлявий, негарний, але “понад усім цим мав величність, почуття гідності й суворості, яку злагіднювала елегантія” [1, с. 126]. Треба сказати, що ці дані занадто розмиті для створення реального портрета, не містять жодної “особливої прикмети” – тільки загальний дух, образ, а цього – і замало, і забагато.

Художник Микола Підгорний, відомий своїми портретними полотнами, неодноразово звертався до своєрідної реконструкції відомих історичних постатей, у які вносив власні відчуття, роздуми, оцінки. Образи Самійла Величка, Івана Сірка, Миколи Гоголя, Панаса Мирного, створені художником, фокусують дух минулого й сучасне розуміння таємниць історії та культури. Багато з цих портретів містять узагальнений образ певного історичного періоду, що залишив по собі або славу, або роздуми. Деякі з полотен майстра демонструються в музеях, чим узаконюють своє право на презентацію відомого діяча як частини історії, її обличчя.

Відоме лише одне висловлювання Рембрандта про свої картини: “Я роблю портрети”. Луї Арагон у романі про Матісса (“Анрі Матісс, роман”) так пояснює цю фразу Рембрандта: “Він говорить – портрет, використовуючи слово метафорично. Люлька, плід, книга або навіть просто світло – це завжди портрет... Тому що портрет – це не тільки закарбована подібність, це подібність плюс ще щось, із чого починається портрет: написана людина, але також і людина, яка пише” [2, с. 9]. І далі продовжує думку: “...фотографія, подарувавши світу демократичність, змінила його характер і призначення. Вона взяла на

себе частину його обов'язків, вона повернула художнику свободу по відношенню до людського обличчя, скуту тим, що портретист був єдиним до того копійстом. Для людського обличчя відкрилася нова перспектива” [2, с. 10].

Дозволимо собі застосувати міркування французького письменника до портретів Івана Мазепи роботи Миколи Підгорного. Фотографічної копії гетьмана історія нам не залишила. Яка фотографічна точність, якщо немає навіть приблизного уявлення про зовнішність людини. Але нас цікавить сам принцип портретного зображення, який, за Арагоном, є демократичним утіленням як суб'єкта, так і об'єкта зображення. Микола Підгорний, не скутий попередньою іконографією, писав

людину, яку він може зрозуміти як за життєвим досвідом, так і за життєвими переконаваннями. В одному обличчі портрета зображена людина історична й людина сучасна. Осягаючи картину, віриш, що такого чоловіка могли покохати юна Мотря Кочубеїва і заміжня польська панночка. Віриш, що такий воїн міг піти один проти сили. Віриш, що такий політик

здатен був зламати стереотипи й поставити на карту історії все, що дала йому доля.

Перший портрет Івана Мазепи (1990–1992) художник написав на замовлення музею-заповідника “Поле Полтавської битви”, де створювалася нова експозиція для висвітлення ролі українського козацтва в подіях початку XVIII століття. Пропозиція надійшла від автора оновлення Анатолія Щербака, слово якого завжди було для Миколи Підгорного значущим. Художник узявся за складну роботу, розуміючи, що на портреті необхідно поєднати парадність видатного гетьмана, ім'я якого поверталось до українців разом із новою історією країни, і відомий образ, створений світовим мистецтвом.

Узагальнений образ Івана Мазепи сформувався, зокрема, у світовому романтичному мистецтві. Видатних майстрів слова

– Дж. Байрона, В. Гюго, О. Пушкіна – передовсім цікавили події особистого життя українського гетьмана, пов'язані з його коханням до дружини польського вельможі, який наказав відшмагати Мазепу, прив'язати до коня і погнати в напрямку України. Для кар'єри амбітного юнака ця okazія стала крахом, кардинально змінила його долю, а в сприйнятті нащадків сумнівний факт набув статусу всесвітньої сенсації. Романтичні стосунки в поетичних інтерпретаціях світових письменників, композиторів, художників майже повністю поглинули історичну значущість фігури Івана Мазепи. Хоч у фізичних стражданнях, яких зазнав герой через пристрасть до прекрасної полячки, вони побачили майбутні страждання духу:

*Страхітна його велич
З його мук повстала, –*

писав В. Гюго.

На портреті Миколи Підгорного Мазепа зображений у гетьманському вбранні, з атрибутами влади. Здається, людина досягла всього, чого прагнула. Але вираз обличчя видає внутрішні муки: через високе чоло пролягла глибока зморшка, жили нервово пульсують, погляд з-під густих брів не просто суворий, а суворо-приречений. Гетьман наче вдивляється у своє трагічне майбутнє, у трагічне майбутнє своєї України. Гетьманську булаву тримають міцні руки. Символ української влади, піднятий на рівень очей – на рівень погляду Мазепи, нібито затуляє все інше і не дає вибору своєму господарю, постійно нагадуючи про країну, яку той може зробити щасливою або ж нещасною. Трагічною нотою виповнює портрет його місцезнаходження в музеї Полтавської битви – розташований у залі перед експозицією програної баталії, яку приречений споглядати щоденно.

Новий портрет Івана Мазепи з'явився в майстерні художника через 15 років після першого – за словами М. Підгорного, несподівано для нього самого. Поштовхом стала форма: червоне, чорне й зелене у рваних, абстрактних пропорціях. На умовному тлі, сповненому прозорих символів, проглянув гетьманський лик. Риси обличчя гетьмана нагадують перший портрет, але те, що було раніше тільки натяком, набрало в новому зображенні закінченого змісту, те, що домислювалося, стало ясним і характерним. Повернення до певних облич є прикметою творчості Миколи Підгорного. Так було і з портретами Самійла Величка, Панаса Мирного, портретами старого, деякими жіночими

портретами-двійниками, в анклаві художника існує ціла галерея автопортретів. Повернення є ознакою інтелектуального мистецтва, сповненого художніх асоціацій та алюзій. Портрет Івана Мазепи не став винятком. Можна припустити, що митець повертається до певного предмету зображення, коли щось у його попередній роботі залишилося без відповіді, якісь творчі моменти вимагають увиразнення. Сам художник пояснює ці повернення більше формою, стилістикою полотен, але два портрети Мазепи – це як ота рисочка між роками (1992–2007), що замінює слово “доля”. Доля художника, який за п'ятнадцять років творчості пройшов шлях визнання, шлях створення монументальних і камерних картин, шлях філософського осмислення життя і себе в цьому житті, шлях милосердного ставлення до людей. Що ж привабило Миколу Підгорного в характері суворого гетьмана, котрий зробив своїм головним моральним принципом макиавеллівське “мета виправдовує засоби”? Не приймаючи політичної жорстокості та підступності, художник схиляється перед мазепинськими дороговказами, що живуть в українських академіях, бібліотеках, храмах, серед яких і полтавський Хрестовоздвиженський. Політичні дії гетьмана викликають у художника більше критики, аніж похвали. Але саме дистанціювання дозволило досягнути образ, створити справжній портрет. Фанатизм ніколи ще не допомагав мистецтву, бо зводить творчий процес на суцільний гіперболізм, гігантоманію. А погляд критичний народжує справжні шедеври. Унікальним у портреті Підгорного є те, що Мазепа зображений справжнім інтелігентом, мислителем. І в цьому бачиться сам художник, котрий передав власну рефлексію опальному політикуві. Це та сама закономірність, про яку писав Арагон: “написана людина, але також і людина, що пише...”

Уперше новий портрет Івана Мазепи був представлений на міжнародній виставці “Мистецтво замість гармат”, приуроченій 300-річчю Полтавської битви. Це велике і за розмірами (130x170), і за змістом полотно було розташоване поряд із картинами полтавського художника Івана Новобранця, який працює в манері лубочного примітивізму. Зображення Петра І, що сидить на камені, відповідає цій манері, але сусідство з портретом Мазепи, де зображене тонке, нервово обличчя філософа, змушує згадати ті гармати, про які йдеться в назві виставки. Контраст двох зображень, які помістили поряд, можливо, і

спонтанно, зіграв на зіставлення, яке в мистецтві річ майже заборонена. Це зіставлення виграв портретний Мазепа.

Микола Підгорний додав героєві, опальному в минулому, пошанованому сьогодні, власних інтенцій і запропонував нову версію гетьмана Мазепа – філософа історії.

Література

1. Скалацький К. Гетьман Мазепа: Лицарський лик / К. Скалацький // Рідний край. – 1999. – № 1. – С. 126–128.

2. Арагон Л. Анри Матисс, роман / Луи Арагон; [пер. з фр. Л. Зониной]. – М.: Прогресс, 1981. – Т. 2. – 228 с.

Сергій Шебеліст

“МАЗЕПА-ФЕСТ”: СВЯТО УКРАЇНСЬКОГО ФОРМАТУ

Здається, не буде великим перебільшенням стверджувати, що всеукраїнський фестиваль “Мазепа-фест” є найяскравішою подією в культурному житті Полтави. Від самого початку, з червня 2003 року, цей гетьманський захід тішить вуха, очі та серця публіки, репрезентуючи справжню барвисту панораму традиційного та сучасного мистецтва – від народного співу до актуальної рок-музики. За час свого існування “Мазепа-фест” еволюціонував і розрісся до насиченої чотириденної акції, незмінними організаторами якої є голова Полтавського обласного осередку Всеукраїнського товариства “Просвіта” Микола Кульчинський, режисер Сергій Архипчук і музичний критик Олександр Євтушенко.

Пісні протесту для “Мазепа-фесту”

Основними завданнями чи, як нині кажуть, “месиджем” фестивалю є вшанування пам’яті славетного гетьмана Івана Мазепа і козаків, трагічно загиблих у Полтавській битві за волю України, а також привернення уваги насамперед молоді до кращих зразків українського мистецтва.

– Сама ідея фестивалю народилася з діяльності “Просвіти” і Народного Руху України, тому що ми в Полтаві, починаючи з 1988 року, постійно відзначали трагічну подію української історії – полтавську поразку, полтавську катастрофу, – розповідає Микола Кульчинський. – Влада це завжди робила з великою помпою, абсолютно в імперському стилі, містом їздили вояки у формі петровських солдатів і кричали на відкритих машинах: “Дорогие полтавчане, приглашаем вас на праздник русской виктории!” Звісно, це все було в обличчя, принижувало, і ми 1988 року

не допустили ніякого святкування. У Полтаву тоді їхала так звана “Спілка російської молоді”, 1,5 тисячі людей. Ми, патріотичні сили Полтавщини, підняли крик, заблокували все, що можна заблокувати. Внаслідок цього були тільки 40 чоловік, і то їх через міліцейський коридор посадили в автобус. Ми поїхали в музей Полтавської битви, провели там дискусію, поклали грудку землі на могили воїнів російської армії. Це було нормально, а відзначати з великою помпою ці імперські перемоги і катастрофи для України ми, звісно, не дозволили. Щороку щось робили, наприклад, ланцюг пам’яті “Від ката Петра до ката Сталіна”. Знаєте, більшовики в селі Триби перед війною розстріляли понад 30 тисяч людей, селян звичайних. Товариство “Меморіал” проводило розкопки і знаходило галошики, валяночки і дитячі трупи. Просто окупаційна радянська влада розстрілювала селян за те, що вони українці. Через те ми, хто зберіг у Полтаві українське в серці, не могли цього терпіти.

А потім, згадує голова Полтавської “Просвіти”, він зустрівся з режисером Національної опери України Сергієм Архипчуком, якого

